

СВІДОМІСТЬ

УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ

Об'єктивну картину стану національної свідомості населення дають передусім соціологічні дослідження. Таке дослідження у формі анкетного опитування було проведено й щодо української спільноти в Польщі – людей, виселених з рідних місць під час операції „Вісла” (1947 р.) та їхніх нащадків¹. Організаторам ішлося, зокрема, про вивчення стану й характеру національної свідомості українців у Польщі, що виявляється в способі їхнього національного самовизначення та оцінці явища національної асиміляції, у прагненні зберегти внутрішньогрупові зв'язки, в участі в національній культурі й плеканні історико-культурних традицій своїх предків, у способі вияву свого ставлення до польського оточення та політики польської держави тощо.

Коло опитуваних стало певною мірою сукупністю, вибраною природним способом з усієї загальної сукупності українського населення в Польщі. Отже, їхні відповіді дуже реально відображають рівень і характер національної свідомості різних груп українців. На основі висловлюваних опитуваними поглядів їх можна поділити на кілька типових груп:

1. Група населення українського походження, значною мірою засимільована – в основному через мішані подружжя або як результат т. зв. „влаштування себе”. Частина з них повністю відмежовується від свого українського походження й української суспільності, але здебільшого ставиться до українців з симпатією й повагою. Вважаючи

себе поляками, вони, однак, цілком поділяють погляди більшості українського населення, а їхнє ставлення до ситуації української національної меншини в Польщі об'єктивне й співчутливе. Прикладом може бути опитуваний, який офіційно називає себе поляком, бо й батьки його зголошувались до польської національності і тільки дід був українцем. Він пише: „Визнавати себе членом слабшої меншини є інколи обов'язком сумління” (50 років, з вищою гуманітарною освітою). Інший приклад – молодий чоловік (26 років, з вищою технічною школою). Вихований, як зазначає, „в польській культурі й у дусі римо-католицького костелу”, він, проте, вважає необґрунтованим поширений у польському суспільстві стереотип українця й звертає увагу, що „докладається дуже мало зусиль для виховання загалу в дусі толеранції до інших народів й етнічних груп у Польщі”.

2. Група українського населення без достатньої національної свідомості, яка не виявляє ніяких прагнень, що

впливали б з національного почуття. Усвідомлює, однак, свою мовну, конфесійну й культурну відмінність, але цінності ці побутують серед них радше як звичай. Творять цю групу переважно етнічні, чи власне етнографічні меншини – лемківське й підляське населення східного віровизнання (греко-католики і православні). Подібаються тут лемки, які вважають себе окремою нацією, „лемки-українці” і „лемки-поляки”. Натомість у підляшуків характерне міцне наголошування своєї конфесійної відрубності, яка інколи ототожнюється з поняттям національності. Ось характерна відповідь опитуваного з цієї групи: „Сусіди греко-католики й жінка кажуть, що я українець, поляки переконують мене, що я поляк. Я сам не знаю, про що йдеться – живу в Польщі, то, мабуть, я поляк, польський громадянин, що колись був православний” (чоловік, 51 рік, рільник, незакінчена початкова освіта).

3. Група українського населення, яка має повну свідомість свого походження, ототожнює

СПРАВЖНЯ МЕТА АКЦІЇ „ВІСЛА” – АСИМІЛЯЦІЯ УКРАЇНЦІВ

„[...] Основною метою переміщення виселенців „В” (виселенців по акції „Вісла”. – *Ред.*) є асиміляція їх у новому польському середовищі. Належить докласти всіляких зусиль, щоб цієї мети було досягнуто. Не вживати щодо цих виселенців означення „українець”. У разі, якщо з виселенцями на возз'єднані території (понімецькі північно-західні землі. – *Ред.*) дістанеться інтелігентський елемент, належить його беззастережно примішувати окремо й далеко від громад, де живуть виселенці по акції „В”.

З таємної інструкції Міністерства возз'єднаних територій (10 листопада 1947 р.)

ДВІ МАПИ, ЩО ЇХ РОЗДІЛИЛА „ВІСЛА”

Новітній історичний період для українців у Польщі поділився на часи до і після акції „Вісла” (1947 р.). Ця каральна акція, проведена польським комуністичним режимом з метою остаточного розв’язання „українського питання”, до невпізнання змінила картину розселення їх у цій країні, трагічно передумовила їхню історичну долю як меншини, приреченої на асиміляцію, знівечила життя кожного з цих людей. Насильно виселені й розпорошені на понімецьких землях (часто по 2–3 родини на село), вони з корінного, автохтонного населення, що мешкало на своїх етнічних землях, ураз перетворилися на діаспору в цій самій країні, на другосортних, довго ще по тому переслідуваних політично

й карно (концтабір „Явожно” та ін.) і обмежуваних – гласно й негласно – у правах громадян. Тільки через багато років невеликій частині виселених удалося повернутися в рідні місця.

І досі українська громада добивається від сейму Республіки Польща засудження акції „Вісла” як злочинної, визнання виселення українців з їхніх етнічних земель протиправним актом і надання виселенцям статусу депортованих.

Нині в різних районах Польщі живе 300 – 400 тисяч українців (за деякими оцінками їх значно більше – з урахуванням тих, хто приховує свою національність).

Мапи підготовлені до друку НВП „Картографія” за виданнями: Атлас України і суміжних країв / Під ред. В.Кубійовича. – Львів, 1937; Енциклопедія українознавства. – Париж; Нью-Йорк, 1970. – Т.6.

себе з українською національністю, але прагнула б приховати цей факт від оточення, щоб не мати з цієї причини неприємностей („для святого спокою”, „навіщо наражати себе”). Є в цій групі особи похилого віку, які приховують свою національну належність, хоч ціле село знає, що вони українці, переселені під час акції „Вісла”. Переважно не посилають своїх дітей на навчання рідної мови навіть тоді, коли таке навчання провадиться в місцевій або поблиській школі, не беруть участі в українському культурному житті. Кожний факт підкреслювання своєї національної відрубності вважають за прояв політичної діяльності, а в політику не хочуть встрявати. У розмовах часто висловлюються приблизно так: „За політику саджають у тюрми, навіщо мати з цього приводу клопіт?” Свідчить це про низький рівень політичної культури в цій групі населення, у свідомості якої негативне ставлення до політики, закріплене в минулому, зберігається по сьогодні.

4. Своєрідним варіантом попередньої групи українського населення є політично свідомою група (отже, з вищою, ніж у попередній, політичною культурою), яка все-таки воліє приховувати своє національне походження. Особи з цієї групи відмовлялися брати участь в опитуванні, мотивуючи це тим, що може воно зашкодити їм особисто, а то й усій національній меншині.

5. Група українського населення, яка не приховує національної належності, але відзначається порівняно низьким рівнем політичної культури й браком загальної освіти.

6. Група українського населення з вкрай негативним ставленням до національної політики польської держави.

Основні причини послаблення національної свідомості українського населення після переселень і депортації в після-

воєнні роки такі: 1) велике розпорошення українців на території Польщі; 2) обмежена частота внутрішньогрупових контактів; 3) невеликі можливості підтримувати зв'язки з рідною культурою; 4) низький рівень успадкованих молодим поколінням культурних цінностей; 5) широкий обсяг спілкування української меншини з польською більшістю та її культурою; 6) політика польської держави, що сприяє процесові суспільної інтеграції, асиміляції та денационалізації українського населення.

Перша причина відіграє особливо велику роль в ситуації українського населення, депортованого 1947 року в ході операції „Вісла” на північні та західні землі Польщі й оселеного на нових місцях не сукупно, а розпорошеного по одній або кілька сімей на населений пункт. Додатково на розпорошення українців вплинули часткові повернення їх на старі землі (після 1956 року), міграція з сіл до міських промислових осередків, пов'язана з процесами урбанізації, індустріалізації тощо.

Наслідком першої причини стало й зменшення внутрішньогрупових контактів, конче потрібних для культивування й розвитку спільних культурних цінностей. Особливо це далось взнаки в 1947–1956 роках, коли діяли обмеження щодо зміни місця проживання переселенців, не було жодних українських установ, що інтегрували б українське населення та сприяли б взаємним контактам. Останніми роками контакти полегшує певною мірою розвиток комунікації й піднесення життєвого стандарту.

Обмежені можливості зв'язків і спілкування з українською національною культурою є наслідком двох перших причин. Після депортації надзвичайно зменшилися можливості й потреба вживання рідної мови, функціонування її було зведено

до сімейного кола й небагатьох інших життєвих ситуацій. Це значно утруднює, а подекуди навіть унеможлиблює організування й діяльність професійних українських культурних установ, таких, як кіно, театр, радіо, видавництва. Не менш важливим чинником в обмеженні спілкування з рідною культурою було послаблення в 70–80-х роках культурного обміну з Україною.

Низький рівень засвоєння цінностей української національної культури молодим поколінням українців у Польщі впливає з труднощів передачі їх, спричинених передусім малою кількістю україномовних шкіл і пунктів навчання української мови. Годі розраховувати тут на сімейне виховання, бо надто низький рівень українських знань самих батьків (навіть з середньою чи вищою освітою). Гальмівним фактором стала також переобтяженість шкільної молоді й брак мотивації додатково вивчати українську мову, історію, літературу. До того ж українська молодь у Польщі була позбавлена можливості спілкування з сучасними зразками й формами рідної культури, а відтак сприймала чужинні.

Внаслідок великого розпорошення українське населення опинилося серед польської більшості. Це сприяє повсюдному вживанню польської мови, засвоєванню цінностей польської культури, найрізноманітнішим міжнаціональним контактам. У таких обставинах зростає кількість мішаних шлюбів, у яких перевага в основному надається культурним цінностям представника польської більшості. Та в цьому співжитті українці натрапляють і на прояви неприязного ставлення до них через різні упередження, негативні стереотипи, брак толерантності в більшості. Реакцією на це часто стає, навпаки, зміцнення первісної національної свідомості.

Неабияку роллю серед причин послаблення національної свідомості українського населення відіграла дискримінаційна національна політика польської держави. Хоч законодавчо проголошувалися рівні права всіх громадян незалежно від раси, релігії і національності, на ділі провадилася політика асиміляції меншин під виглядом стабілізації та інтеграції суспільства. Після депортації українське населення було піддане суворому наглядові служби безпеки, а підпорядковані державі засоби масової інформації поширювали агресивну антиукраїнську пропаганду, закріплюючи у свідомості поляків негативний стереотип українця. Засноване 1956 року Українське суспільно-культурне товариство було підпорядковане Міністерству внутрішніх справ і діяло за його вказівками. Культурна діяльність товариства була зведена до художньої самодіяльності.

Дію цих причин послаблення національної свідомості українського населення в Польщі підтверджують і результати соціологічного дослідження. Хоч переважна більшість опитуваних ототожнює себе з українською суспільністю, проте ця тотожність не завжди однозначна в різних життєвих ситуаціях.

Відповідаючи на перше питання „Хто ви за національністю?”, 388 осіб (94,6%) визнали себе українцями, 5 – поляками, а 11 назвали себе ще інакше. Ті, що визнали себе поляками, пояснювали це так: „Тут я народився”, „тут я живу”, „я тут вихований”. З-поміж них один римо-католицького віровизнання, двоє греко-католиків і один православний. Особи, які не залічили себе ні до українців, ні до поляків, назвали себе лемками (8 осіб), один додав ще означення „русин”; напівукраїнцями-напівполяками (2 особи), напівукраїнкою-напівнімкою (1 особа). Шість опитуваних

узагалі не дали відповіді на це питання.

На питання „Ким вважають себе ваші діти?” вже тільки 283 особи (84,0%) з 337, які мають дітей, відповіли, що їхні діти почувають себе українцями. Крім того, 5 осіб відповіли, що діти вважають себе лемками, а 7 пояснило, що їм важко відповісти, бо їхні діти ще малі. Слід обережно оцінювати ці відповіді, позаяк батьки не завжди спроможні точно визначити позицію своїх дітей, а інколи їхні міркування являють собою лише вияв „доброго наміру”, власне відповідь на питання, ким би воліли вони бачити своїх дітей.

Од відповідей на питання про національну самоідентифікацію значно різняться відповіді щодо офіційного визначення своєї національності, наприклад, при заповнюванні формуляра на паспорт або інших документів. У цьому разі українську національність вписали 280 осіб (63,3%), 125 (30,5%) – польську національність, а 138 (33,7%) заявили, що записували її по-різному: коли як українську, а коли як польську. Натомість при прийомі на роботу в заповнених бланках уже тільки 199 осіб (48,6%) записали українську національність.

Відповідаючи на питання про мотиви запису української національності, опитувані поділилися на три майже рівні групи, обґрунтовуючи своє рішення:

свідомістю, патріотизмом і національною гордістю – 25 осіб (6,1%); почуттям обов'язку і чесністю – 18 осіб (4,4%); традицією і сімейним вихованням – 18 осіб (4,4%). Характерна для цієї групи думка, яку висловила дев'ятнадцятирічна дівчина з середньою освітою: „Я українка й ніколи не хотіла б бути кимось іншим”.

Значно більше мотивів запису польської національності. Основний – побоювання дискримінації, передусім на роботі – 70

осіб (19,3%). Інші мотиви мають ту саму причинову основу: неприхильний відгук оточення – колег, сусідів, співпрацівників – 30 осіб (7,3%); нетолерантне ставлення поляків до українців взагалі, негативний стереотип українця в польському суспільстві – 20 осіб (4,9%); неприємності, переслідування, репресії, що їх зазнав опитуваний – 17 осіб (4,1%). Ось декілька характерних відповідей: „У мене було надто багато клопотів на роботі, хоч моя професійна підготовка не підлягає сумніву” (чоловік, 42 роки, інженер); „Керівник кадрів порадив мені звільнитися з роботи, бо буду погано себе почувати там, „де всі вас ненавидітимуть” (чоловік, 64 роки, середня професійна освіта, на керівній посаді); „З двох перших місць праці мене звільняли, коли виявлялася моя національність” (чоловік, 69 років, вища освіта, правник); „Коли я опинився в оточенні поляків-націоналістів, нічого було й думати про признання, бо замучили б” (чоловік, 78 років, середня загальна освіта, пенсіонер).

Однією з причин запису польської національності замість української є тиск урядовців, що приймають формуляри. Назвали її 14 осіб (3,4%). Наприклад, один з опитуваних написав: „Ознайомившись із заповненою мною анкетною, урядовець висловив невдоволення, тоді я замінив „українець” на „поляк” (чоловік, 60 років, початкова освіта, робітник). Інший так змалював свою ситуацію: „Сказали мені, якщо напишу „українець” – не дамо згоди” (чоловік, 37 років, вища освіта, на керівній посаді). За відомостями інших опитуваних, траплялися випадки, що урядовці самовільно змінювали записану у формуляр українську національність на польську.

Порівняно небагато опитуваних – 6 осіб (1,5%) мотивувало запис польської національності (замість української)

1

2

3

4

5

8

6

1. Місце, де стояла колись церква Святого Великомученика й Побідоносця Георгія в містечку Кліщелях на Підляшші

2. Старий цвинтар у с.Видові на Підляшші

3. Великдень у Сяноці (Лемківщина)

4. Підляський краєвид

5. Освячення пасок біля православної церкви Св.Трійці в Сяноці

6. Церква Успіння Пресвятої Богородиці в с.Чижих на Підляшші. 1992р.

7. На бандурі грає Марійка Юрчишин – учениця основної школи в Сяноці

7

браком національної свідомості або трудностю самоідентифікації. На жаль, чимало опитуваних – 180 осіб (43,9%) не подали мотивів своєї поведінки при записі національності.

Іншим важливим показником, що характеризує позицію опитуваних щодо своєї національної тотожності, є мова, яку вони та їхні діти вживають у різних життєвих ситуаціях. Як правило, усі, хто називає себе українцем, вважають рідною українську мову. Лише дехто з опитуваних називав дві рідні мови: українську й польську або українську й лемківську. На питання „Яку мову вважаєте рідною?” українську мову назвали 384 особи (93,7%), українську й польську – 5, українську й лемківську – 1, польську – 4, лемківську – 11 осіб, а 5 не визначили своєї рідної мови.

Проте вживають українську мову вдома, у розмовах з найближчою ріднею (жінка, чоловік, діти) вже менше – 300 осіб (73,2%). Крім того, 46 осіб (11,2%) послуговуються українською і польською мовами, 31 особа (7,5%) – виключно польською, 11 осіб – лемківською, а 22 особи (5,4%) не назвали мови, якою користуються в розмовах з найближчими родичами.

Ще рідше спілкуються між собою українською мовою діти в українських сім'ях. Всього 170 осіб (48,9%) з тих, хто має дітей, відповіли, що їхні діти спілкуються між собою українською мовою. Ще в 62 випадках (17,8%) вказано українську й польську мови, у 75 випадках (21,6%) виключно польську, а в 5 випадках – лемківську.

Цікавою постає позиція українців щодо своєї національної тотожності й національної гордості у відповідях про мову спілкування з особами української національності в прилюдних місцях. Українською мовою користуються в такій ситуації 113 осіб (27,6%), а крім

того, 102 особи (24,9%) розмовляють українською і польською. Виключно польською мовою прилюдно послуговуються 183 особи (44,6%).

Зовсім небагато людей – усього 30 (7,3%) подали, що і з поляками розмовляють українською мовою, а 70 (17,1%) – українською і польською мовами.

Рівень національної свідомості, а водночас і ставлення до своєї національної тотожності висвітлюють і думки опитуваних про осіб, які змінюють свою первісну національну належність. У переважній більшості їх оцінено негативно: 239 осіб (58,3%) їх засуджують, а 123 (25,1%) – „радіше засуджують”. Усього 7 осіб схвалюють, точніше сказати – виправдовують таку поведінку. Натомість 61 опитаний (14,9%) не мав щодо цього сформованого погляду.

У висловлюваннях на цю тему частина опитаних оцінювала таких осіб у моральних категоріях, інші намагалися пояснити їхню поведінку різними причинами, що змушують так чинити. Основною причиною цього явища називався психічний тиск польського оточення, що його відчують українці. Як мотиви зміни української національності на польську фігурують: побоювання перед дискримінацією та переслідуванням; упередження до українців і наявність негативного стереотипу українця у свідомості поляків; розраунок, пов'язаний з матеріальними вигодами, кар'єрою чи становищем у суспільстві; прагнення мати почуття безпеки („для спокою”) в умовах нетолерантності. Ось дві типові відповіді на цю тему:

„Воно прикро й не повинно мати місця, та розумію: інколи антагонізми настільки великі, що люди, змінюючи національність (назовні), захищаються перед ізоляцією і такими прикрими наслідками, як брак

сусідської допомоги, побиття” (чоловік, 36 років, початкова освіта, робітник); „Такої поведінки не повинно бути, але знаючи співвідношення й стосунки в країні, не треба дивуватися, що люди ставляться до цього по-різному. Суспільно-політичні умови мають бути такі, щоб кожний громадянин міг говорити про своє походження, не побоюючись наслідків” (чоловік, 33 роки, інженер на керівній посаді).

Як засвідчують матеріали дослідження, попри численні фактори, що впливають на послаблення національної свідомості українців у Польщі, їхнє почуття національної відрубності від польської нації все ще високе. Це, зокрема, виявляється в ставленні до рідної мови, в негативній оцінці тих, що змінюють свою первісну національність. Однак внаслідок існуючих обставин, спричинених в основному упередженістю частини поляків до українців, багато українців у Польщі не зголошуються офіційно до своєї національності, побоюючись дискримінації, передусім на роботі.

Останніми роками в Польщі постала нова політична ситуація. Є певна надія на виправлення становища. Принаймні для політиків, журналістів, громадських діячів, усіх людей доброї волі щодо цього відкривається широке поле діяльності.

ПРИМІТКИ

¹ Дослідження проведено 1984 року на основі опитувальних листів (анкет), розісланих опитувачам у 36 українських середовищ у Польщі. Опитувачами були діячі Українського суспільно-культурного товариства, вчителі й студенти. З розісланих 520 опитувальних листів на час закінчення першого етапу дослідження одержано 410 заповнених анкет (78,8%). Крім формулярів опитувальних листів, опитувачі отримали інструкції щодо техніки опитування (жеребковий вибір опитуваних, співпраця з опитуваним, спосіб заповнювання опитувального листа тощо).